

TUUKKA TOMPERI & JAAKKO BELT

Johdatukseksi sivistyksen ajattelemiseen

Vieläkö tarvitaan puhetta sivistyksestä? Kysymys voi tuntua oudolta, onhan sivistyksen yhä aivan tavallista viittoilla juhlavissa sanoissa kulttuurimme laajoista näkymistä ja suurista linjoista. Mutta valaiseeko puhe omaa aikaamme ja tarkentuuko se käyttökelpoiseksi silloin, kun pitäisi sanoa jotakin uutta ja merkityksellistä?

Sivistyksen käsite näytetään rajatummissa asiayhteyksissä nykyään usein korvattavan muilla termeillä, kuten yhdysvaltalaislähtöisellä puheella ”2000-luvun taidoista” (*21st century skills*). Nopeasti levinneellä ilmauksella koetetaan kiteyttää, millaisen taitojen kokoonpanon yksilö tarvitsee tullakseen toimeen nopeasti muuttuvassa digiyhteiskunnassa. Termi ehkä kuulostaa tulevaisuuteen suuntaavana dynaamisemmalta ja ajanmukaisemmalta kuin historiaan ja perinteisiin mieltävä suomen kielen ”yleissivistys”, jota se idealtaan muuten hieman muistuttaa. Englannin kielestä tietysti puuttuu suora vastine sivistykselle, jonka nykyiset merkitykselliset ovat tulleet suomeen saksasta (*Bildung*) ja ruotsista (*bildning*). Käsitteiden eroista voi kuitenkin huomata, etteivät taidot sitenkään vielä kata sivistyksen koko alaa.

”2000-luvun taidot koostuvat taidoista, kyvyistä ja oppimisvalmiuksista, joita kasvatuksen, liikkeenjohdon, yliopistojen ja julkishallinnon edustajat pitävät välttämättöminä, jotta yksilö voi menestyä 2000-luvun yhteiskunnassa ja työelämässä”, kertoo asiansanan paljon lainattu englanninkielinen Wikipedia-artikkeli. Vastavanlainen puhetapa on helposti tunnistettavissa nykyään suositusta ’osaamisen’ käsitteestä, joka hallitsee myös suomalaista koulutuspoliittista keskustelua.

Näkökulmaksi on tällöin asetettu tulevaisuuden yhteiskunnan otaksutut tarpeet. Erityisesti korostuvat työn muutos, elinkeinoelämän vaatimukset ja teknologinen murros: yksilöiden on kartutettava työelämätaitojaan ja kehitettävä mukautumiskykyään pärjätäkseen maailmassa. Suomessa opetusministeri on asettanut ”Osaamisen tulevaisuuspaneelin”, jonka on ollut määrä visioida koko koulutusjärjestelmän kehittämistä ja vahvistaa stra-

tegistä ennakkointia koulutuspolitiikassa. Sen tehtävänä on painotetaan osaamistarpeita, sopeutumiskykyä, inhimillisiä voimavaroja ja osaamisperusteista hyvinvointia.¹ Näissä määrittelyissä osaaminen ja kyvykkyys ymmärretään taidollisestakin näkökulmasta kapeasti. Esimerkiksi perusopetuksen tavoitteissa vaalittuihin kansalaistaitoihin on perinteisesti yhdistetty myös osallisuus ja valmius yhteiskunnalliseen toimintaan sekä vastaavia kriittisen kansalaisen ihanteita². Sen sijaan 2000-luvun taitoja ja osaamista visioitaessa poliittisen kansalaisuuden merkitystä on tähdennetty harvoin jos lainkaan.

Osaaminen jalostuu sivistykseksi vasta silloin, jos huomataan kysyä seuraavanlaisia kysymyksiä: Miksi yksilön pitäisi tavoitella menestystä tulevaisuuden yhteiskunnassa? Miksi ihmisten pitäisi mukautua yhteiskuntaan ja työelämään eikä toisin päin? Miten yksilöllinen kyvykkyys kanavoituu yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan? Kenellä on valtaa vaikuttaa siihen, millainen tulevaisuuden yhteiskunta on ja mitä siinä tarvitaan? Entä millaisia arvostuksia ja ihanteita meidän pitäisi toteuttaa elämässämme tässä ja nyt? Millainen on hyvä yhteiskunta ja miten tulevaisuuden yhteiskunta voisi olla parempi kuin nykyinen? Mitkä ovat omien perinteidemme arvokkaimpia ulottuvuuksia, sisältöjä ja käytäntöjä? Miten niiden varaan voidaan rakentaa tavoitellessamme nykyistä parempaa tulevaa ihmisyyttä, yhteiskuntaa, maailmaa – ja työelämääkin?

Sivistys teoriana, ihanteena ja käytäntönä

Sivistysteoreettinen perinne onkin katsonut asiaa toisesta suunnasta. Painopiste on ollut ennen muuta ihmisen kasvun mahdollisuuksissa toteutuneen ja vallitsevan

”Kukaan ei voi ennakoida, mitä kaikkea seuraa, kun uudet sukupolvet vuorollaan kohtaavat sivistysperinteen annin.”

yhteiskunnallisen tilanteen sijaan, vaikka katse onkin usein kohdistettu myös enemmän historiaan kuin tulevaisuuteen. Aina varhaisesta saksalaisesta *Bildungin* käsitteestä angloamerikkalaista *liberal educationia* ideoiden S. T. Coleridgen ja J. H. Newmanin ajatteluun ja nykyaikaiseen pedagogiseen sivistysteoriaan sivistys on tarkoittanut ennen kaikkea kulttuuria, joka edistää kokonaisvaltaista ja monipuolista inhimillistä kasvua, ihmisen mahdollisuutta kehittää harmonisesti kaikkia puoliaan parhaalla tavalla. Toisaalta porvarillisen sivistysihanteen rinnalle noussut ja sille vaihtoehdon tarjonnut työväensivistystyö näki itsensä suoraankin vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen haastamisena: ylhäältä alaspäin tehtävän kansanvalistuksen tilalle tarjottiin omaehtoista, ruohonjuuritasolla järjestäytyntä ja alhaalta ylöspäin koho(tta)avaa kansansivistystä. Vaikka työväensivistysperinteen nykyaikaisissa ymmärrettävästi korostuu sivistystyön historiallinen merkitys, asiantuntijat painottavat samalla sen uudistuksellista ulottuvuutta: sivistysliike on luonut aikalaisilleen uusia toimintamuotoja ja -mahdollisuuksia, suuntautunut tulevaisuuteen ja uskonut yhteiskunnalliseen edistykseen.³

Sivistysteoriassa sivistys onkin aina ollut enemmän ja muutakin kuin osaamista. Pelkän tietojen ja taitojen kerryttämisen sijaan sillä on tarkoitettu maailmankuvan ja -katsomuksen muodostumista, moraalisuuden ja tunteiden jalostumista, luonteen vahvistumista sekä kasvua persoonalliseen ihmisyyteen, jossa kukin yksilöllistyy omalla tavallaan ympärillään olevien kulttuuristen lähtökohtien saattelemana ja materiaalistien ehtojen määrittämänä. Inhimillisen kasvun painavuus ja vakavuus tuntuvat puuttuvan anglistisesta puheesta, jossa kasvatuksen ja opiskelun merkitys supistuu taidoiksi tai osaamiseksi.

Sivistys ei ole ulkoisia tietoja ja taitoja, joita yksilöt omaksuvat käyttöönsä. Sen sijaan inhimillisen kulttuurin muodot ovat perustavanlaatuisessa sisäisessä suhteessa ihmiseen, sillä ne muovaavat ihmistä itseään samalla kun hän muovaa niitä jatkuvasti uudelleen.

Sivistys on toisaalta myös enemmän kuin vain sotalisaatiota. Siihen sisältyy ihanne moraalista täysikäistymisestä, kasvusta vastuullisuuteen sekä ajattelun itsenäistymisestä, joka ilmenee kykynä asettaa omakohtaisesti ihmisenä olemisen suuret kysymykset ja ajatella jälleen kerran uudelleen kulttuurin perusongelmia. Aatehistoriallisina juurina ovat Immanuel Kantin filosofiaan palautuvat valistuksen ihanteet: vapautuminen itseaihetetusta alaikäisyydestä, järjen itsensä altistaminen kritiikille sekä vapaus ja velvollisuus järkeillä julkisesti⁴. Näin perinteiden arvostaminen yhdistyy niiden itsekritiikkiin, uudistamiseen ja ylittämiseen – traditionalismi lyö kättä reformismien ja kumouksellisuuden kanssa. Toisin kuin ennalta määritellyissä osaamistavoitteissa, kukaan ei voi ennakoida, mitä kaikkea seuraa, kun uudet sukupolvet vuorollaan kohtaavat sivistysperinteen annin.

Näin piiryy esiin toinen olennainen ero osaamisen ja sivistyksen käsitteiden välillä. Osaamisessa korostuu välineellisyys, instrumentaalinen järki ja toiminta: Miten saadaan tehokkaimmin aikaan asia X? Miten päästään nopeimmin paikasta A paikkaan B? Miten lasketaan oikea lopputulos annetuista lähtökohdista? Mikä saa talouden kasvuun? Millaisin kyvyin pärjätään tulevaisuuden yhteiskunnassa? Millaisin taidoin työntekijä tekee joustavimmin, ripeimmin ja ketterimmin tulosta?

Sivistysteorioissa on sen sijaan korostunut ajattelu, jossa keskustellaan ja väitellään arvoista, katsomuksista, päämääristä, perusteista ja oikeutuksista. Arvoreflek-

”Numerotaidottomuus on *luku-*taidottomuuden muotona vahingollinen siinä missä puutteelliset lukemisvalmiudet.”

tiivisiin sisällöllisiin kysymyksiin ei ole saavutettavissa yhtä oikeaksi todistettavaa vastausta. Niiden pohtimisessa voidaan silti kehittyä siten, että dialogia ja debattia käydään ajatukseksikaasti, huolehtivasti ja harkitsevasti sekä maailman menoon vaikuttavasti.

Välineistä ja päämääristä

Sivistyksen tulkinnasta kiistellään yhä toisinaan viitaten brittitiedemiehen ja -kirjailijan C. P. Snow’n esittämään kahden kulttuurin jakolinjaan: humanistiseen ja luonnontieteelliseen sivistykseen. Tätä kahtiajakoa Snow halusi myöhemmin täydentää kolmannella, yhteiskuntatieteellisellä sivistyksellä. Snow valitti 1950-luvun lopussa, miten traditionaalinen kirjallisen kulttuurin sivistyskäsitys oli jäänyt irralleen yhteiskunnan muutoksesta ja vanhentunut suhteessa reaalityieteelliseen ja teknologiseen kehitykseen.⁵ Vaikka harva lienee lukenut Snow’n aihetta käsittelevät tekstit, kaikuja hänen kärjistyksistään voi kuulla välillä Suomessakin, esimerkiksi väitettäessä kouluopintojen sisältöjä tai käsitystämme yleissivistyksestä kirjalliskulttuurisesti painottuneiksi.

Snow’n näkemykset sijoittuivat kuitenkin hyvin selvästi omaan aikaansa ja paikkaansa. Brittiläisissä eliittikouluissa ja yliopistoissa luonnontieteilijän odotettiin lukeneen Shakespearea ja kreikkalaisia tragedioita keltavataksen kultivoituneeksi, mutta humanistit saattoivat pysyä tietämättöminä luonnontieteiden edistysaskelista. Suomessa ei ole vallinnut vastaavaa tilannetta ainakaan enää sotien jälkeisenä aikana. Koulutuksen ihanteet ja käytännöt ovat olleet pikemminkin teknisiä ja käytännönläheisiä. Klassikoita on luettu yleissivistävässä kou-

lutuksessa hyvin vähän, eikä alkukielillä juuri edes yliopistoissa. Yliopistojen muutamaa pientä alaa lukuun ottamatta klassikkoteoksia ei ylipäättään enää sisälly opintovaatimuksiin. Kaikissa suomalaisissa lukioissa voi erikoistua matemaattis-luonnontieteellisiin aineisiin, ja näihin suuntautumista uusi ylioppilastutkinnon pisteytys yliopistojen opiskelijavalinnoissa myös voimakkaasti suosii. Vastaavaa painottumista ja yhtä pitkälle etenevää opiskelua humanistis-yhteiskuntatieteellisissä aineissa ei ole tarjolla käytännössä missään, eikä näiden aineiden opiskelu myöskään tuo etua yliopistoihin pyrittäessä.

Digitaalinen teknologia on 2000-luvulla lisäksi muuttanut asetelmia. Nykyään humanistienkin on tarpeen ymmärtää edes auttavasti käyttöliittymiä, tietojärjestelmiä ja jopa algoritmeja. Myös niin sanottu digi-humanistinen tutkimus on tullut Suomessa suhteellisen suosituksi, ja digitaalisten menetelmien hyödyntämiseen rahoituslähteetkin usein kannustavat. Koodarien, diplominsinöörien, fyysikoiden tai lääkärien ei kuitenkaan tarvitse tuntea kirjallisuutta, taidetta tai historiaa – itse asiassa vaikuttaa päinvastoin siltä, että lukiokoulutuksesta voi päästä läpi ja jopa jotkin yliopistotutkinnot suorittaa lukematta ainuttakaan kokonaista kirjaa.

Näillä huomautuksilla ei ole tarkoitus toisintaa ajatusta kahden tai kolmen kulttuurin – tai sivistyksen – vastakkainasettelusta. Luonnontieteelliset ja yleisemmin empiiriset menetelmät ovat tehokkain ihmisen kehittämä väline saada tietoa maailmasta ja itsestään. Ihmiskunnan nykyhistoriaa ei voi käsittää tuntematta luonnontieteiden ja teknologian vaiheita. Numerotaidottomuus on *luku*taidottomuuden muotona vahingollinen siinä missä puutteelliset lukemisvalmiudet. On silti syytä punnita,

miten yhteiskunnan arvostukset painottuvat eri aikoina eri tavoin. Mitä enemmän käsityksemme koulutuksesta ja tieteestä keskittyvät tekniseen ja välineelliseen rationaalisuuteen, sen vähemmän arvostusta ja tilaa saattaa jäädä arvoreflektiivisyyden vaalimiselle kulttuuri- ja yhteiskuntatieteiden, filosofian, taiteen ja kirjallisuuden muodoiin.

Monet välineellisen ajattelun ylivaltaa kritisoineista 1900-luvun filosofiasta tunnistivat saman epäsuhtaan: kykymme harkita, keskustella ja väitellä päämääristä – sekä sitoutua niihin – ei ole kehittynyt yhtä menestyksekkäästi kuin välineemme tavoitella kulloinkin annettuja päämääriä. Sivistyksen nykypohdinnalle antaakin painavuutensa ilmeiseksi käynyt tarve uudistaa yhteiskunnan arvostuksia ja sitoutua uudenlaisen elämänmuodon tavoitteluun moraalissa, tunteissa ja tahdossa.

Sivistys tänään

Keskustelu sivistyksen historiasta ja nykymerkityksestä on viime aikoina osoittanut viriämisen merkkejä Suomessa. Aihe on toki yleissivistyksen kannalta esillä aina koulunuudistusten yhteydessä, kuten nyt laadittaessa piakkoin valmistuvia lukioden uusia opetussuunnitelmia. Julkiseen keskusteluun sivistyksen teema näyttää lisäksi palanneen monissa hiljattaisissa tapahtumissa ja julkaisuissa.

Työväen Sivistysliiton tuoreen juhla­kirjan *Hengenpimeyttä vastaan* (2019) keskusteluosion puheenvuoroissa sivistys kanavoi niin kriisitietoisuutta kuin toiveita paremmasta. Toisaalta sivistys ihanteena ja toiminnan muotona on kriisissä, ahtaalla tai pitkälle rapistunut, sanana kenties vanhahtavaltakin kalskahtava. Toisaalta sivistyspuhe lähikäsitteineen avaa haastatelluille väylän pureutua nykypäivän polttaviin kielteisiin kehityskuluihin: koulutuksen eriarvoistumiseen, yhteiskunnalliseen passivoitumiseen ja eriytymiseen, populismin nousuun, journalismin tehtävän hämärtymiseen, tiedon sirpaloitumiseen ja mielipiteiden ylivaltaan. Toisin sanoen sivistys taipuu sekä aikalaisdiagnoosin kohteeksi että sen välineeksi. Termin monikäyttöisyydestä kertonee sekin, että itsenäisen ja kriittisen ajattelun, tietoon perustuvan maailmankuvan ja yhteiskuntaan osallistumisen lisäksi sivistystä saatetaan luonnehtia niin ”keskitien ju­tuksi” kuin radikaaliksi maailman muuttamiseksi.⁶

Peruste-verkkolehdestä ilmestyi viime syksynä puolestaan sivistyste­mainen juttukokonaisuus, jossa punnittiin kansallista sivistysstrategiaa, sivistysyliopiston tehtävää ja koulutuspolitiikkaa sekä sivistyksen asemaa luokkahuoneista parlamenttiin⁷. Sivistyksen tilaa ja lähihistoriaa luodannut teemanumero jäi aina aikaan tarttuneen lehden viimeiseksi. Toisenlainen ajan merkki on *Aikuiskasvatus*-lehden siirtyminen kokonaan avoimeksi ja verkkoon tämän vuoden alusta. Kansansivistystyön perinteisiin ja tutkimukseen osaltaan kytkeytyneessä lehdessä on vuosien varrella julkaistu varmasti enemmän sivistyksen pohdintaa kuin missään toisessa suomalaisessa tiedelehdessä. Niiden jatkeeksi *Aikuiskasvatus* 2/2018

sisälsi aiheen erittelyä muun muassa kulttuurisen, poliittisen ja sosiaalisen osallisuuden, työväensivistystyön, yliopistojen ja ekososiaalisen sivistyksen näkökulmista.

Sivistyksestä puhuttaessa palataan selvästikin aina joukkoon perinteisiä ja ehkä joidenkin mielestä jo kulu­neita aiheita. Toisaalta käsitteelle nähdään yhä näissä tuoreissakin yhteyksissä käyttöä katsottaessa tulevaisuuteen ja hahmoteltaessa yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuuksia. Sivistyksen käsitteen häilyvyydestä (ja hymistelevyydestä) huolimatta ainakin menneisyyteen ja tulevaisuuteen katsovien näkökulmien yhdistäminen sekä kulttuurinen itse­kriittikki näyttävät kuuluvan siihen kiinteästi. Ehkä inhimillisen elämän jatkumosta ja pyrkimyksestä itse­kriittikin avulla kohti parempaa rakentuu myös perustelu sille, miksi sivistystä on edelleen syytä ajatella.

Tämän numeron teemapaketissa *niin & näin* tarjoaa muutamia näkökulmia siihen, mikä sivistyksestä puhuttaessa voisi olla tärkeää juuri nyt tai olennaista palauttaa mieleen. Teksteissä ei niinkään pureuduta sivistyksen käsitteeseen tai sen aatehistoriaan. Sen sijaan kirjoittajilta on pyydetty puheenvuoroja jostakin ajankohtaisesta kulttuurin, tieteen tai yhteiskunnan teemasta, joka voisi valottaa sivistyksen merkitystä tänä päivänä.

Sivistyksen käsite voi olla edelleen käyttökelpoinen, jos se auttaa jäsentämään kulttuurin ja yhteiskunnan valitsevaa tilaa kehityssuuntineen sekä osoittaa, millaisia mahdollisuuksia ihmisyydessä piilee. Sivistystä pohdittaessa voimme samalla pitää kiinni oman kielemme ja perinteemme käsitteistä sen sijaan, että omaksuisimme ideamme muodikkaina lainoina angloamerikkalaisesta keskustelusta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. hankekuvaus OKM:n verkkosivuilla: minedu.fi/hanke?tunnus=OKM047:00/2017
- 2 Ks. Jaakko Belt & Jarkko S. Tuusvuori, Kansalaistaitojen käsitteestä. *niin & näin* 1/2017, 45–47.
- 3 Ks. etenkin Tapio Bergholmin ja Maria Lähteenmäen luonnehdinnat teoksessa Ville Blåfield, *Hengenpimeyttä vastaan. Puheenvuoroja sivistyksestä*. Edita & TSL, Helsinki 2019, esim. 27, 35, 69–70..
- 4 Ks. Immanuel Kant, Vastaus kysymykseen: mitä on valistus? (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? 1784). Suom. Jussi Kotkavirta. Teoksessa *Mitä on valistus?* (1995) Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa. Dig. p. Vastapaino, Tampere 2007, 86–95.
- 5 Snow'n alun perin luontona esittämä teksti ja hänen sitä myöhemmin arvioinut esseensä on suomennettu samassa laitoksessa. Nykynäkökulmasta teoksen kiinnostavin ja ajankohtaisin osuus on kuitenkin aate- ja intellektuaalihistorioitsija Stefan Collinin laaja taustoittava johdanto. Charles P. Snow, *Kaksi kulttuuria* (The Two Cultures, 1959/1993). Johdanto Stefan Collini. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 1998.
- 6 Blåfield 2019.
- 7 Ks. erit. Miika Salo, Pääkirjoitus: Peruste sivistäjänä. *Peruste* 7.9.2018. Verkossa: perustelehhti.fi/peruste-sivistajana/